

ДОСВІД МЕДІАСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ДЕЗІНФОРМАЦІЇ

Олена Гринь,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства,
Національний університет
«Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка,
м. Чернігів, Україна

ДОСЛІДНИЦЬКІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ МЕДІАГРАМОТНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

У ХХІ ст. однією з ключових умов збереження демократичних цінностей і глобальної безпеки є медіаграмотність, адже стрімке зростання обсягів інформації породжує низку викликів – поширення дезінформації та фейків, «інформаційний шум», появу нових маніпулятивних технологій. Їх подолання вимагає розвитку критичного мислення громадян, на чому наголошують провідні міжнародні організації. Так, в Резолюції А/RES/75/267 Генеральної Асамблеї ООН щодо Глобального тижня медіа та інформаційної грамотності від 25 березня 2021 р. підкреслено, що «медіа- та інформаційна грамотність необхідні для досягнення сталого розвитку» [14].

Особливо актуальним розвиток інфомедійної грамотності є для України, адже збройна агресія Російської Федерації супроводжується інформаційною війною. Згідно зі Стратегією інформаційної безпеки, розвиток медіаграмотності є одним з її пріоритетних напрямків і має складатися з просвітницьких кампаній, спрямованих на «розвиток критичного мислення, навички перевірки фактів і визначення маніпуляційних технік, ознайомлення з найпоширенішими порушеннями прав людини із застосуванням інтернет-технологій тощо» [10]. У Стратегії з розвитку медіаграмотності на період до 2026 р. зазначено, що у медіаграмотної людини має бути сформовано такі компетентності:

- 1) Інформаційна та медіаграмотність – «вміння критично оцінювати контент із різних джерел та відповідально користуватися медіа сервісами».
- 2) Стійкість до інформаційних впливів, фактчекінг та критичне мислення.
- 3) Цифрова грамотність.
- 4) Відповідальне створення та поширення особистого контенту [11].

З-поміж навчальних дисциплін, які викладаються в загальній середній освіті, значний потенціал для формування цих компетентностей має історія. Процес

історичного пізнання супроводжується роботою з різними видами джерел – писемними, зображальними, речовими, усними свідченнями тощо, робота з якими сприяє формуванню навичок критичного аналізу. На уроках історії здобувачі освіти дізнаються про різні інтерпретації минулого та вчать формулювати та обґрунтовувати на основі джерел власну точку зору. Вивчення тем, пов'язаних із пропагандою та маніпуляціями інформацією, дозволяє проводити паралелі із сучасністю. Таким чином, шкільний курс історії є не лише шляхом до пізнання минулого, а й середовищем, де формуються навички критичного мислення та громадянська стійкість. Особливо важливим це є в умовах війни, коли російська агресія супроводжується масовими спробами фальсифікації історії, що мають на меті легітимізацію насильства та ослаблення національної єдності, а відтак і спроможності до спротиву. На історичних прикладах здобувачі освіти вчать розпізнавати фейки, маніпуляції та фальсифікації і формувати власне обґрунтоване бачення минулого й сучасності.

В першій чверті ХХІ ст. теоретичні та практичні засади імплементації медіаграмотності в навчальний процес закладів загальної середньої освіти, зокрема у викладання історії активно досліджують О. Волошенюк, О. Желіба, О. Мокрогуз, І. Мороз, С. Моцак, О. Розумієнко, Н. Понежа, інші науковці та освітяни [1; 2; 3; 4; 6; 12; 13]. В межах низки проєктів «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність», які реалізуються IREX в Україні з 2015 р., розроблено унікальний комплекс методичних матеріалів для вчителів історії, а також універсальні вправи для інтеграції медіаграмотності в різні навчальні дисципліни [3; 7; 13].

В «Концептуальних засадах реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти» серед її пріоритетних завдань зазначено формування умінь «мислити критично та системно», «розрізняти історичний факт і судження», а також «установлення на основі різних джерел і видів інформації достовірних фактів з метою прийняття відповідальних ефективних рішень» [8, с. 7]. В Листі Міністерства освіти і науки України «Про інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів / інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2025/2026 навчальному році» наголошено на компетентнісному підході у навчанні історії, адже в умовах війни історична освіта «відіграє ключову роль у зміцненні громадянської позиції, критичного мислення та національної суб'єктності» [9, с. 21]. Відтак основна увага має приділятися не запам'ятовуванню максимальної кількості фактів, а розвитку «аналітичних, порівняльних і рефлексивних умінь» [9, с. 21]. Це передбачає активне використання дослідницьких методів навчання.

На думку П. Мороза, дослідницькою є діяльність здобувачів освіти, спрямована на «пошуки відповіді на творче, дослідницьке завдання з наперед невідомим рішенням» [5, с. 12]. Дослідник виділяє етапи виконання дослідницького завдання, які загалом збігаються з етапами реалізації наукового дослідження: постановка проблеми, опрацювання теоретико-історичного матеріалу, висування гіпотези дослідження, вибір методик дослідження, підбір власного матеріалу з теми, його аналіз та узагальнення, власні висновки [5, с. 12]. Натомість «навчально-дослідницьке завдання» не обов'язково має включати усі етапи наукового пошуку. За технологією дослідницького навчання вчитель не передає готові знання, а створює навчальне середовище, у якому учень здобуває їх та застосовує на практиці [5, с. 14].

Виконання дослідницьких та навчально-дослідницьких завдань з історії, які сприяють розвитку медіаграмотності, можливе як при урочній, так і при позаурочній формах організації навчання, при фронтальній, груповій та індивідуальній організації діяльності здобувачів освіти.

Важливо, що дослідницька діяльність у процесі навчання історії з одного боку є ефективною при формуванні компетентностей медіаграмотності загалом, а з іншого –

дозволяє скласти цілісне об'єктивне бачення щодо тих періодів, процесів, подій, постатей історичного минулого, які найчастіше використовуються російською пропагандою у інформаційній війні у сфальсифікованому, фейковому варіанті. Серед них події Другої світової війни та радянська версія про «визвольну місію Червоної армії», наративи про Крим та Донбас як «споконвічно російські землі», міф про «братні народи», сучасна російсько-українська війна, ідеологія та пропаганда рашизму, постаті С. Бандери, Р. Шухевича та інших діячів українського визвольного руху тощо.

В завданнях до підручників з історії, а також в методичних розробках науковців та педагогів представлено чимало методів та методичних прийомів, спрямованих на розвиток критичного мислення та інфомедійної грамотності. Серед них вагоме місце посідає аналіз писемних джерел (наприклад, порівняти різні точки зору на одну й ту саму подію, представлені у щоденниках/мемуарах/періодичній пресі/підручниках різного часу чи країн тощо). Таким чином здобувачі освіти вчаться визначати відмінності у трактуванні фактів, виявляти причини цього, з'ясовувати ступінь достовірності джерел. Досить показовою у цьому контексті є вправа, яка передбачає порівняння промов Гітлера перед нападом на Польщу та Путіна в переддень нападу на Україну, наведена авторами посібника «Медіаосвіта в огні» [4, с. 28].

Робота з візуальними джерелами (пропагандистськими плакатами тоталітарних режимів, рекламою, мемами, карикатурами, фотографіями тощо) вчить визначати прийоми візуального емоційного впливу та ідентифікувати маніпулятивні технології у медіа [1, с. 42–43].

Фактчекінг повідомлень ЗМІ про історичні події вчить відрізняти факти від суджень, фейки від правди. Створення сторінки історичного діяча у соцмережах дозволяє краще зрозуміти суб'єктивність при створенні контенту, познайомитися з ефектом «інформаційної бульбашки» [1, с. 42].

Підготовка до участі в дебатах, присвячених дискусійним історичним подіям, потребує ґрунтовного аналізу джерел, а участь у них розвиває навички аргументації власної думки, а також толерантність до різних точок зору.

Проектна діяльність, спрямована на вивчення та представлення у форматі медіаповідомлення різних точок зору на актуальну історичну проблему, розвиває навички роботи з інформацією та розуміння принципів роботи змІ. Серед прикладів таких проєктів – «Ставлення мешканців Чернігова до декомунізації та дерусифікації міської топоніміки», результати якого були оформлені у форматі віртуальної газети (реалізовано навесні 2022 р. ученицею Чернігівського обласного наукового ліцею).

Таким чином, дослідницькі методи у навчанні історії є одним із найбільш ефективних інструментів формування медіаграмотності здобувачів освіти. Вони включають роботу з історичними джерелами, науковою літературою, медіаповідомленнями, передбачають критичне порівняння різних точок зору, є ефективними як у форматі навчальних завдань, так і масштабних учнівських дослідницьких проєктів. Історія, яка нерідко стає об'єктом маніпуляцій та фальсифікацій, надає можливості для розвитку критичного мислення, навичок фактчекінгу та стійкості до інформаційних впливів. Інтеграція медіаграмотності в історичну освіту сприяє формуванню покоління громадян, здатних протистояти дезінформації, робити усвідомлений вибір та зберігати демократичні цінності.

Література

1. Гринь О. Формування компетентностей інфомедійної грамотності учнів 10–11 класів на уроках історії. *Щорічник Чернігівського обласного педагогічного ліцею для обдарованої сільської молоді Чернігівської обласної ради: питання педагогіки, методики та науки*. Чернігів, 2020. С. 38–43.

2. Іванов В., Волошенюк О., Мокрогуз О. Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін: посібник для вчителя. Київ: Центр вільної преси, Академія української преси. 2016.
3. Коваленко Т., Лихолай О., Розумієнко О. Як викладати історичні теми, що можуть викликати травмувальні переживання. Рекомендації для вчителів. 2024. 44 с. URL: <https://surli.cc/viwzta> (дата звернення: 7.09.2025).
4. Медіаосвіта в огні. Методичні рекомендації для вчителів курсу «Громадянська освіта»/«Історія» / В. І. Потапова та ін.; за ред. О. В. Волошенюк, В. Ф. Іванова. Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2023.
5. Мороз П. В. Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання історії України. Київ: Педагогічна думка, 2012. 128 с.
6. Моцак С.І. Інтеграція медіаосвіти в шкільний підручник з історії як фактор формування медіаграмотності учнів Нової української школи. *Шляхи реалізації концептуальних засад НУШ при вивченні історії у закладі загальної середньої освіти: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції*. Тернопіль: Видавництво ТНПУ, 2020. С. 71–73.
7. Програма «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність». *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://surli.cc/lxkxkz> (дата звернення: 6.09.2025).
8. Про затвердження концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України №1072 від 30 липня 2024 р. URL: <https://surl.li/czqbwH> (дата звернення: 6.09.2025).
9. Про інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів / інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2025/2026 навчальному році: Лист Міністерства освіти і науки України № 1/16828-25 від 13 серпня 2025 р. URL: <https://surli.cc/xsvirs> (дата звернення: 6.09.2025).
10. Про Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України № 685/2021. URL: <https://surli.cc/rguuch> (дата звернення: 6.09.2025).
11. Стратегія з розвитку медіаграмотності на період до 2026 року: Наказ Міністерства культури та інформаційної політики України від 24.05.2024. URL: <https://surli.cc/ywjktb> (дата звернення: 7.09.2025).
12. Українська історія в кінофільмах: посібник для вчителя / О. В. Волошенюк та ін.; за ред. О. В. Волошенюк, В. Ф. Іванова. Київ: ЦВП, АУП, 2018. 57 с.
13. Як інтегрувати медіаграмотність у будь-який предмет. Збірник вправ та ідей для вчителів / Г. Асманська та ін. 2025. URL: <https://surli.cc/virluf> (дата звернення: 7.09.2025).
14. Global Media and Information Literacy Week: Resolution adopted by the General Assembly on 25 March 2021 75/267. URL: <https://surli.cc/ultowh> (дата звернення: 7.09.2025).